

PIRSGİRÊKA HELBESTÊN
BÊMEXLES: LÊKOLÎNEK LI
SER HELBESTA “ÎRO JI DESTÊ
DILBERÊ”

Mesut ARSLAN

Siirt Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Siirt-Türkiye.
mesut.arslan@siirt.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-7929-0631>

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 22/02/2023, **Accepted / Kabul Tarihi:** 23/05/2023
<https://doi.org/10.26791/sarkiat.1254732>

Pirsgirêka Helbestên Bêmxles: Lêkolînek Li Ser Helbesta "Îro Ji Destê Dilberê"

Kurte

Mexles, nasnavê edebî yê helbestvan e û ji xwendevan û lêkolîneran re xwediyê helbestê diyar dike. Lê pirsgirêk ev e ku di her helbestê de mexles nîne. Di lêkolîneriya helbesta klasîk de yek ji pirsgirêkên mezin ev helbestên bêmxles in. Diyarkirina xwediyê helbestên wiha ji bo lêkolîneran ezmûneke giran e. Hewce ye em bibêjin ku di edebiyata Kurdî ya klasîk de jî gelek helbestên wiha hene, bi taybetî di nav yên Feqiyê Teyran de. Di vê gotarê de wekî nimûne emê li ser helbesta "Îro ji destê dilberê" bixebitin ku bêmxles e û lêkolîneran ew ser navê du şairên cuda (Feqiyê Teyran û Siyahpoş) weşandine. Ligel van herdu îddiayan me jî di koleksiyona Jaba de di nav destxetekê de parçeyê vê helbestê peyde kir. Bi vî rengî jî bo heman helbestê di destê me de sê nusxeyên cuda çêbûn ku bi rêbaza edîsyon-krîtîkê mirov dikare lêkolîna metnî bike. Me jî di vê gotarê de ev hersê metin dane ber hev da ku xwediyê vê helbestê piştrast bikin. Herwiha bi rêbaza întertekstualîte (navbermetnî, navdeqî) jî ji me re gelek delîl peydebûn ku em xwediyê helbestê bibînin. Di encamê de em ghiştine rayekê. Lê ji ber ku ev rêbaza têkel ku me bi kar anî ji bo lêkolîna edebiyata Kurdî ya klasîk nû ye û ji bilî vê helbesta nakokî bi giştî şêweya Feqiyê Teyran û Siyahpoş pir dişibine hev ghiştina encamê ne karekî rehet bû. Em hêvî dikin ku ev rêbaz jî bo helbestên din ên bi vî rengî bibe rênîşanek û pirsgirêkên wiha çareser bike.

Peyvên Sereke: Edebiyata Kurdî ya Klasîk, Îro ji destê dilberê, Feqiyê Teyran, Siyahpoş, A. Jaba.

The Problem Of Poems Without Pseudonyms: A Research On The Poetry "Îro Ji Destê Dilberê"

Abstract

The pseudonym is the literary name of a poet and informs the readers about the owner of the poem. However, not every poem has a pseudonym. Such poems without pseudonyms pose an important problem in classical literature studies. Finding the real owner of these poems is an important experience for literary researchers. It should be noted that there are many such poems in classical Kurdish literature, especially in the Feqiyê Teyran's Divan. In this article, the problem will be considered in the example of the Kurdish poem "Îro ji destê dilberê". Researchers attribute it to two different poets (Feqiyê Teyran and Siyahpoş). Apart from the two claims, the aforementioned poem was found in a manuscript book dating back to the 19th century. Using edition-critical, the researcher tried identifying the poem's owner by considering the existing three copies. The researcher found significant evidence utilizing the analysis of intertextuality provided to find the owner of the poem. However, this is a newly tried compound method in Classical Kurdish literature and therefore it is not easy to reach the result. Because beyond this controversial poem, the styles of Feqiyê Teyran and Siyahpoş are very similar. However, it can be concluded that the applied method can be a guide in solving the problem in other classical poems whose pseudonym is not known.

Keywords: Classical Kurdish Literature, Îro ji destê dilberê, Feqiyê Teyran, Siyahpoş, A. Jaba.

Destpêk

Mexles, bi kurtî destnîşana helbestvan e. Mexles, ew nasnavê edebî ye ku şair ji xwe re hildibijêre. Di edebiyata klasîk de xwediyê helbestê bi mexlesê diyar dibe. Piranî her şair xwedî mexles e, hetta hin caran ji yekê zêdetir. Bo nimûne Feqiyê Teyran mexlesa “Feqî”, “Miksi” û “Mîm û Hê” bi hev re bi kar tîne. Dîsa *şairê* Kurdî yê ku bi mexlesa Siyahpoş helbest dinivîse navê wî yê rastî Mihemed Cewad e.¹ Mexles, piranî di dawîya helbestê de cih digire. Di berhemên wekî mesnewî û menzûmeyan de ku pir bi hecm in, dirêj in, mexles dibe ku çend caran derbas bibe lê di xezel û qesîdeyan de helbestvan piranî mexlesa xwe carekê dibêje û bi vî şeklî xwediyê helbestê eşkere dibe. Lê di hin helbestan de mexles nîne û dîtina xwediyê helbestên wiha ji bo lêkolîneran pirsgirêkeke mezin e.

Di *Dîwana* Feqiyê Teyran de, ku ne dîwanek murettab e, paşê ji aliyê lêkolîneran ve hatiye komkirin, em gelekî rastî helbestên bêmxles *tên*. Herwiha ji nav defter û mecmûeyên destxet gelek helbestên nûkeşîfkirî derdikevin ku dibêjin ên Feqiyê Teyran in, bes ew jî bêmxles in. Loma lêkolîner ji vê xwedîbûnê ewle nabin û ev îddia muhtacê piştrastkirinê ne.

Çend sal berê xezeleke nû hate weşandin ku ew ya Feqiyê Teyran e.² Xezel, bi gotina “Îro ji destê dilberê” dest pê dîke loma me wisa bi nav kir. Çavkaniya lêkolîner keşkûleke destxet e ku ji malbata Hezanî maye. Ev keşkûl ne pir kevn e, li gorî Karak ew ji salên 1930î maye.³

Di vê xezelê de ji çend mexlesên Feqiyê Teyran ên ku em dizanin yek jî derbas nabe. Lê nivîsendeyê destxetê Hecî Harisê Begzadeyê Hezroyî li serê xezelê “Min kelamî Feqiyê Teyran rehmêtullahî ‘eleyhî” nivîsiye, ango daye zanîn ku ev helbest Feqiyê Teyran gotiye. Bi rastî jî kesên ku ji terza Feqî agahdar bin di xwendina pêşî de wê fikir bikin ku ev helbest a Feqiyê Teyran e. Lê dema me çavkanî şopandin me dît ku ew ne helbesteke nû ye. Zeynelabidîn Zinar, di sala 1991ê de di kitêba xwe ya bi navê *Nimûne ji Gencîneya Çanda Qedexekirî* de ev helbest weşandiye, lê wekî ya Siyahpoş.⁴

Siyahpoş, di edebiyata Kurdî de bi mesnewiya xwe ya *Seyfulmulûk* navdar e.⁵ Taybetiyeke vê esera wî heye ku şair, 14 xezel reşandine nav vê mesnewiyê. Di nav van xezelan de ev helbesta ku Zinar dibêje ya Siyahpoş e, Karak dibêje ya Feqî ye, nîne. Herwiha di nav berhevoka Siyahpoş a bi navê *Çend Xezel û Helbest* de jî me ev helbest nedît.⁶

Zinar, di pêşgotina xebata xwe de dibêje ku wî ev helbest piranî ji berevokên destnivîsar peyde kirine. Ev berevok jî piranî bi destê Mela Ehmedê Qoxî (m. 1996) hatine zêdekirin; ew nêzî 250 rûpelî û wekî fotokopî ji welêt ghiştine ber destê wî.⁷ Zinar, tîpguhêziya helbestan kiriye lê destxet bi xwe neweşandina loma em orjînalê destxetê nabînin. Loma em nizanin ku Zinar ev helbest ji kû wergirtiye û li ser navê Siyahpoş qeyd kiriye.

Qoxî, gelek nimûneyên edebiyata Kurdî di esera xwe ya *Dîwana Camî* de kom kirine. Di *Dîwana Camî* de di bin sernavê “çend gofteên Siyahpoş” de deh helbest hene⁸ lê ev helbest nîne. Herwiha Qoxî li ser navê şairekî din jî be cih nedaye vê helbestê.

Çend sal berê gava em li ser destxetên koleksiyona Jaba dixebitîn, di destxeta bi hejmara “Kurd 5” de rastî vê helbestê hatibûn, di navbera wereqê 15a-15bê de.⁹ Ew di nav defterekê de bû ku stranên Kurdî yê folklorîk tê de hatibûn komkirin. Jaba, di rûpelê ewilê vê defterê de bi Frensî wiha nivîsîbû: Chansons Kurdes Dites Birité. Pastourelles qu'on chante dans la danse dite gouvend. [Stranên Kurdî yê bi navê “berîte” ku şivan di reqsa bi navê govend de dibêjin]. Lê di vê defterê de tenê berîte nebûn. Herwiha nimûne ji destanên Kurdî jî hebûn ku yek ji wan jî destana Derwêşê Evdî bû. Di navbera berîte û van destanên evîniyê de beşek jî vê helbestê hebû. Ewçax jî me guman dikir ku ev helbest a Feqiyê Teyran e; ji ziman û şeweya wê ev ‘eyan bû lê di dîwanên Feqî yê li ber dest de ev helbest nebû. Gotara Karak mijar hinekî safî kir lê piştî ku di berhema Zinar de heman helbest li ser navê Siyahpoş dît me fêm kir ku ev ji bo edebiyata Kurdî ya klasîk pirsgirêkeke giştî ye û lêkolîneke berfirehtir hewce dîke.

1 Abdurrahman Adak, “Mexles di Edebiyata Kurdî ya Klasîk de”, *Nûbihar Akademî* 3/10 (Kanûna Pêşîn 2018), 18-19.

2 M. Zana Karak, “Helbesteke Nûpeyda ya Feqiyê Teyran”, *Nûbihar Akademî* 4/15 (Îlon 2021), 109-119.

3 Karak, “Helbesteke Nûpeyda ya Feqiyê Teyran”, 116.

4 Zeynelabidîn Zinar, *Nimûne ji Gencîneya Çanda Qedexekirî* (Stockholm: Yekitiya Nivîskarên Kurd, 1991), 131-133.

5 Ev mesnewî heta niha du caran bi tîpên Latîni hatiye weşandin: Ji aliyê Celîlê Celîl ve (Wien: Institut für Kurdologie, 2000) û ji aliyê Berdirxan Amedî ve (Stenbol: Nûbihar, 2006).

6 Siyahpûş, *Çend Xezel û Helbest*, amd. M. Reşit Irgat (Stenbol: Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, 1999).

7 Zinar, *Nimûne ji Gencîneya Çanda Qedexekirî*, 13.

8 Ehmed Hilmîyê Qoxî, *Dîwana Camî*, (Diyarbakir: Îhsan, 2004), 378-389.

9 Bnr. Mesut Arslan, “Kurd 5”, *Koleksiyona Aleksandre Jaba ya Destnivîsên Kurdî (Vekolîn û Saloxdan)*, ed. Mustafa Öztürk, (Diyarbakir: Lîs, 2018), 62-64.

Ev destxeta bi hejmara “Kurd 5” ku di koleksiyona Jaba de cih digire, di dawiya wê de qeyda temmêtê nîne, loma em nizanin ji kîjan salê maye. Bes, çend destxetên din ên vê koleksiyonê ku pir dişibine wê, wekî Kurd 1, Kurd 2 û Kurd 49, qeyda wan a temmêtê 1860 e. Jixwe Jaba heta sala 1866an li Erziromê maye, paşê teqawîd bûye, çûye Izmîrê û 1894an de jî li wir miriye.¹⁰ Loma em dikarin bibêjin ku sala nivîsîna vê destxetê jî di navbera 1860 û 1866an de ye. Di her hal û karî de ev destxeta ku emê di vê nivîsê de biweşînin ji ya ku Karak bikaranî jî ji berevoka Qoxî jî kevintir e.

1. Pirsgirêka Destnîşankirina Xwediyê Helbestên Bêmxles

Wekî ku Orhan Okay ji René Wellek neql dike “dîroka edebiyatê di rastiya xwe de dîroka metnan e”.¹¹ Her destxet an berhemek nû ye an nusxeke nû ya berhemê heyî ye. Ev herdu jî ji bo lêkolîneran muhîm in. Lê tesnîfkirina wan destxetan û diyarkirina xwediyê wan berhemên jî ji bo lêkolîneran karekî esasî ye. Şairên ku di saxiya xwe de dîwaneke muretteb amade nekirine gava di helbestê de mexles jî nebe mirov ewle nabe ku ev helbest ya kê ye. Ev zehmetî ji bo gelek helbestên Feqî derbas dibe, ji ber ku di dîwana wî de, ku vê paşê ji aliyê lêkolîneran ve hatiye komkirin, gelek helbestên bêmxles hene. Ev jî sedema gengeşiyana e. Bo nimûne helbesta “Îro ji eşqa sorgulê”, ku bêmxles e, di Keşkûla Kurmancî de wekî anonim hatiye qeydkirin¹² lê Xalid Sadîni ew xistiye nav *Dîwana Feqî*.¹³ Dîsa di vî warî de nimûneyeke sosret helbesta “Dilo carek xo hişyar ke” ye. Ev helbest, di *Keşkûla Kurmancî* de wekî anonim hatiye qeydkirin.¹⁴ Lê li gorî destxeta Muzennib ew helbesta Feqiyê Teyran e. Li gorî Ebdullah Varli jî ew ya Ehmedê Xanî ye. Sadîni jî ew xistiye nav *Dîwana Feqî*.¹⁵

Ev pirsgirêka helbestên bêmxles û dîtina xwediyê wê tenê di *Dîwana Feqî* de nîne helbet. Ev pirsgirêkeke giştî û berfireh e di edebiyata Kurdî ya klasîk de. Bo nimûne di *Keşkûla Kurmancî* de du heb helbest li ser navê Siyahpoş hatine weşandin ku herdu jî bêmxles in. Ji van yek “Ger tu nazik sorgul î” ye.¹⁶ Lê heman helbest di xebateke din de li ser navê Mela Huseynê Bateyî hatiye weşandin.¹⁷

Li ser vê mijarê em dikarin gelek nimûneyan bidin. Ji ber ku di keşkûl û mecmûeyan de helbestên Kurdî yên wiha bêmxles pir hene û heman helbest li ser navê şairên cuda hatine weşandin. Hewce ye em bibêjin ku ev pirsgirêk di edebiyata Tirkî ya klasîk de jî heye. Ji ber ku hin şairan -ji ber sedemên cuda- mexles neemilandiye berhemên wan li ser navê hin kesê din belav bûne.¹⁸

Ji bo çareserkirina pirsgirêkên wiha pêşî ji me re zêdetir destxet divê. Dibe ku di destxetekê de helbest kême hatibe nivîsîn an jî hin rûpelên wê wînda bûbin. Dîsa di hin destxetan de di destpêka helbestê de navê şair tê nivîsîn. Herçend ev sernav ji aliyê mustensix/nivîsênde ve hatibe diyarkirin ango dibe ku destnîşankirineke şaş jî be dîsa jî ji bo dîtina xwediyê helbestê delîlek e. Eger ew jî nebe rêbaza analîza şeweyê, taybetiyên devokê, hîlbijartina peyvên, qalibên hevpar, teşe, kêş û serwa û hetta naveroka helbestê dikare rê nîşanî me bide. Lêkolîner hewce ye van hemiyan bi hev re bi kar bîne, ji ber ku yek bi tenê ne bes e û me nagihîne encameke dirist. Bo nimûne şair bandor ji hev digirin û hem jî aliyê şeweyê ve hem jî aliyê teşe û naverokê ve carinan zaf dişibin hev. Herwiha di edebiyata klasîk de kevneşopîya nezîrenivîsînê heye ku helbestên nezîre jixwe pir dişibine hev. Gava helbestên wiha bê mxles bin, lêkolîner hewce ye zêdetir baldar be ji bo dîtina xwediyê helbestê.

2. Helbestên Feqî Di Defteran De

Feqiyê Teyran, helbestên xwe bi Kurmanciyê zelal û vegotîneke sivik (sehlî mumtenî) gotine. Wî di saxiya xwe de helbestên xwe di dîwanekê de kom nekirine ango wî dîwaneke muretteb pêk neaniye, an jî ew defter hê peyde nebûye. Jixwe jiyana wî ya derwîşane, gerok û serazad jî ji vê re musaid xuya nake. Loma helbestên wî di keşkûl û mecmûeyan de, di defterên belawela de ghiştine heta îro. Bo nimûne çendek berê helbesteke Feqî ya bi zimanê Farsî peyde bû.¹⁹ Bi lêkolînerên nû peydekirina helbestine wî yên nû jî pêkan e. Ev destxeta “Kurd 5” ya di koleksiyona Jaba

10 Mustafa Öztürk, “Aleksandre Jaba ve Onun El Yazmaları Koleksiyonundaki Türkçe Eserler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/49 (Nisan 2017), 42.

11 M. Orhan Okay, “Edebiyat Tarihi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Gihîn 14 Çiriya Paşîn 2022).

12 Celîl Celîl, *Keşkûla Kurmancî* (Wien: Institut for Kurdologie, 2004), 194-195.

13 M. Xalid Sadîni, *Feqiyê Teyran: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî* (Stenbol: Nûbihar, 2017), 469-471.

14 Celîl, *Keşkûla Kurmancî*, 190-191.

15 Sadîni, *Feqiyê Teyran: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, 473-476.

16 Celîl, *Keşkûla Kurmancî*, 53-54.

17 M. Xalid Sadîni, *Mela Huseynê Bateyî: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî* (Stenbol: Nûbihar, 2011), 139-142.

18 Serpil Mutlu Kırılı, “Şairin Adı Yok: Klâsik Türk Şiirinde Mahlas Kullanmayan Şairler”, *Prof. Dr. M. Fatih Köksal’a Armağan*, ed. Giyasi Babaarslan û yd. (İstanbul: Dün Bugün Yarın, 2021), 1020.

19 M. Xalid Sadîni, “Helbesta Feqiyê Teyran ya bi Zimanê Farsî”, *Nûbihar* 125 (Payîz 2013), 66-67.

de jî keşfeke nû ye ji bo dîroka ziman û edebiyata Kurdî. Ji ber ku di nava xwe de ligel nimûneyên folklorê helbesteke edebiyata klasîk jî dihewîne. Hewce ye em bibêjin ku di nav koleksiyona Jaba de gelek mecmûeyên helbestan hene ku di nav wan de jî gelek helbest û menzûmeyên Feqî hene, wekî Ey Avê Av, Şêxê Sen‘anî û hwd.²⁰

3. Helbesta “Îro Ji Destê Dilberê”

Gava em helbesta ku Zinar weşandî û ya ku Karak weşandî didin ber hev cudahiyeke mezin xuya nake. Wekî ku ew ji heman mak-destxetê hatine zêdekirin lê helbesta di destxeta “Kurd 5”ê de piçek ferq heye. Jixwe rêbaza edîsyon-krîtîkê loma heye; hemû destxet têne komkirin, ferq û cudahiyeke wan têne nîşandan û metnekî kamil tê amadekirin. Li jêr emê pêşî ya ku Zinar weşandî, peyre ya ku Karak weşandî bi navê Hezanî peyre ya destxeta “Kurd 5” binivîsin û wan bidine ber hev. Bi vî rengî emê hewl bidin ku xwediyê helbestê diyar bikin.

Beyta 1. Zinar:

Îro ji destê dilberê
Pir bû li min fikr û xiyal
Bedhal kirim dêmenwerê
Wextê ku min dî ew xezal

Hezanî:

Îro ji destê dilberê / pur bûn li min fikr û xiyal
Bedhal kirim dêmenwerê / weqta ku min dî ew gezal

Kurd 5:

Îro ji destê dilberê
Pur bû li min fikr û xiyal
Bedhal kirim dêmenwerê
Weqta ku min dî ew şepal

Berî naveroka helbestê hewce ye em li ruxsarê meyzênin. Ev helbest bi wezna ‘erûzê hatiye nivîsîn. Wezn ango kêşe di helbesta klasîk de hêmayeke ahengê ye û bingehîn e. Qalibê wezna vê helbestê mustefîlun / mustefîlun e ku dikeve nav behra recez. Ev behr û ev qalib di helbesta Kurdî de pir tê bikaranîn. Di *Dîwana* Feqî de jî herî zêde helbest bi vî qalibê hatine nivîsîn, 14 heb.²¹ Loma em dikarin bibêjin ku ev helbest ji aliyê weznê ve pir li terza Feqî tê.

Di destxeta Hezanî de helbest bi beytan hatiye nivîsîn lê di ya Zinar û “Kurd 5” de bi murebbe‘. Ji ber ku ev xezeleke musemmet e ango nîv-riste di nava xwe de jî bi qafiye ne bi herdu avayî jî dikarin bîne nivîsîn.²² Gelek helbestên Feqiyê Teyran û Melayê Cizîrî wisa ne, loma di nav edîsyonên wan de ferqên wiha xuya dikin; hin mustensix wan wekî beyt dinivîsin hin wekî murebbe‘.

Feqiyê Teyran hez dike ku bi peyva “îro” dest bi helbestê bike. Di *dîwana* wî de sê helbest wisa dest pê dikin, wekî “Îro ji dest husna hebîb” ku mexlesa wî “Mîm û Hê” tê de derbas dibe.²³ Wî ev uslûb ji ustadê xwe Melayê Cizîrî wergirtiye. Di *Dîwana* Mela de jî 119 helbestan heft heb bi peyva “îro” dest pê dikin.²⁴ Di nav helbestên Siyahpoş de jî muxemmesa wî bi “îro” dest pê dike: “Îro me ji dest gûnceleban nale ji dil tîn”.²⁵ Loma ev jî bo diyarkirina xwediyê helbestê nabe delîlek.

20 Bnr. Yakup Aykaç, “Danasîn û Tewsîfa Mecmû‘eyên Helbestan di Koleksiyona Aleksandre Jaba de”, *Kurdîyat* 4 (Kanûna Pêşîn 2021), 23-60.

21 Edip Saydun, *Teşe û Ciwankariyên Wêjeyî Di Dîwana Feqiyê Teyran De* (Zaningeha Wan Yüzüncü Yilê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkîyeyê, Teza Lîsansa Bilind, 2018), 32-33.

22 Abdurrahman Adak, *Teşeyên Nezmê di Edebiyata Kurdî ya Klasîk de* (Stenbol: Nûbihar, 2019), 184-186.

23 Sadinî, *Feqiyê Teyran: Jiyana, Berhem û Helbestên Wî*, 127-136.

24 Mela Ebdusselamê Cizîrî, *Şerha Dîwana Melayê Cizîrî*, amd. Tehsîn Îbrahîm Doskî, wer. Jan Dost (Stenbol: Dara, 2018), 364, 410, 458, 498, 614, 658, 730.

25 Qoxî, *Dîwana Camî*, 388-389; Siyahpoş, *Seyf-ul Milûk û Melke Xatûn*, amd. Bedirxan Amedî (Stenbol: Nûbihar, 2006), 74.

Şair, "fîkr û xeyal" bi hev re bi kar anîye. Fîkr, endîşe, tirs û mitaleya firqetê; xeyal jî hêviya wisletê beyan dîke. Di tesewîfê de ji vê re "xewf û reca" tê gotin. Li gorî vê 'evd, hewce ye hem ji xezeba Xwedê (firqet) bitirse, di nav xofê de be hem jî ji rehma wî (wislet) hêvî qut neke, herdem umîdwar be. Aşiq jî li hember yarê di vê rewşê de ye; wislet bihişt e, firqet dojeh û herdu jî bi qasî hev nêzik û bi qasî hev dûr in. Feqî, di helbesteke xwe de ev qalîba "fîkr û xeyal" bi kar anîye, 'eynî di konteksta vê helbestê de:

Ew "Mîm û Hê" qelb û mitalan

Her bi wan fîkr û xiyalan

Rast dîkit pend û misalan

Şairê nesîhetê²⁶

Feqî, heman qalîb di *Bersîsê 'Abid*²⁷ û *Zembîlfiroş*²⁸ de jî bi kar anîye. Şêx Ehmedê Feqîr jî (m. piştî 1832yan), ku di bin tesîra helbesta Feqî ya "Ey avê av" de maye û nezîreyek jê re nivîsiye²⁹, vî qalîbî bi kar tîne: "Aşiq û dîwan û dîn im min nema fîkr û xiyal".³⁰ Heman qalîb di xezeleke Sîyahpoş de jî heye: "Ah ji dest fîkr û xiyalan bê ser û saman im ez".³¹

Wekî ku xuya dîke di navbera van hersê nusxeyan de ferqek mezin nîne: "dêm-enwerê" bûye "dêm esmerê", "xezal" jî bûye "şepal". Van nuansa ne wezn ne jî qafiye xirakirîye. Gotina "dêm-enwerê" an jî "dêmê enwerî" di *Dîwana Mela* de jî derbas dibe.³² Herwiha hewce ye em bibêjin ku "dêm" di edebiyata klasîk de ji bo rû, sûret û wechê yarê tê gotin³³ û nûranîbûna wech ji esmerbûna wê bêhtir li ruhê vê edebiyatê tê.

Xezal û şepal herdu jî ji bo wesfê rindî, delalî û ciwaniya yarê tene bikaranîn. Herwiha herdu jî navê heywanan e. Xezal, ajaleke nazik e ku hercar dibe armanca nêçirvan û dirindeyan lê şepal şêremê ye.³⁴ Şêr, mê jî be, sebebê tirsê ye û mirov xwe jê dihimêne. Di risteya ewil de gotina "ji destê dilberê" jî hem gazinê hem jî tirs û mitaleyê beyan dîke. Di şepalê de gotina "bedhal kirim" jî nîşan dide ku ji yarê zirar gihîştîye aşiq, loma şepal bêhtir lê tê. Di *Dîwana Mela* de jî peyva şepal ji bo yarê pir derbas dibe. Mela Huseynê Bateyî jî, di muxemmesa xwe de ji yarê dipirse "Bo Xwedê kî bêje min kanê şepala kêyî tu?".³⁵ Dîtina yarê hergav bi destê aşiqan nakeve. Belkî ji 'eydê heta 'eydê pêkan e an jî gaveke ku yarê wekî heyvê derkeve bircê. Loma aşiq gava yarê dibînin hem ji ruyê wê yî enwer/nûrîn kêfxweş dibin, hem jê 'ecêbmayî dimînin hem jî ji heybeta wê ditirsin, ji ber ku ew şepal e.

Beyta 2. Zinar:

Wextê ku min dî ew letîf

Qamet ji reyhana xefîf

Min dî di xalê da nezîf

Têtin ji min sed nalenal

Hezanî:

Weqta ku min dî ew letîf / qamet ji reyhana xefîf

Min dî di falê da elîf / têtin ji min sed nalenal

Kurd 5:

Weqta ku min dî ew letîf

Qamet ji rîhana zerîf

Min dî di falê da elîf

Lew tê ji min sed nalenal

26 Sadîni, *Feqiyê Teyran: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, 138.

27 Sadîni, *Feqiyê Teyran: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, 348.

28 Sadîni, *Feqiyê Teyran: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, 412.

29 Hayrullah Acar, *Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr* (Stenbol: Nûbihar, 2016), 79-80.

30 Acar, *Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr*, 451.

31 Sîyahpoş, *Seyf-ul Milûk û Melke Xatûn*, 110.

32 Cizîrî, *Şerha Dîwana Melayê Cizîrî*, 660.

33 Erdoğan Alparslan, *Ferhenga Edebîyata Kurdî ya Klasîk* (Diyarbakir: Zanîngeha Dicle, Enstîtuya Zanîstên Civakî, Teza Lîsansa Bilind, 2021), 94.

34 Alparslan, *Ferhenga Edebîyata Kurdî ya Klasîk*, 315.

35 Zinar, *Nimûne ji Gencîneya Çanda Qedexekirî*, 42.

Serwaya vê helbestê “-al” e; wekî, xiyal, şepal, nalenal, delal... Di *Dîwana* Feqî de em rastî vê serwayê nehatin lê Siyahpoş di xezeleke xwe de ew bi kar aniyê:

Ya rebb çi ‘ecêb mame li wê husn û cemalê

Wê dêmzerî yû surperî yû ebrûhilalê³⁶

Di beyta jor de “-al” serwa, “-ê” jî paşserwa ye. Loma Siyahpoş di vê beytê de gavekê derdikeve pêş. Lê gava em li serwaya risteyên din ên vê beyta duyem dimeyzênin (letîf, elîf, xefîf an jî zerîf) em dibînin ku Feqî ew di du helbestên xwe de bi kar anîne. Bi taybetî risteya “Qamet ji reyhana xefîf” wekî xwe di *Dîwana* Feqî de derbas dibe:

Ew dilbera gerden **letîf**

Way nazika qamet **elîf**

Qamet ji reyhana xefîf

Wêran ez im malim xirab³⁷

Aşiqê bejna **letîf** im

Mubtela qamet **elîf** im

Xestehal im pir **ze‘îf** im

Kes bi halê min nezan³⁸

Siyahpoş jî di xezeleke xwe de ev şemaya serwayê bi kar aniyê:

Heyy kir me şoxa **letîf** bade û camên **zerîf**

Qamet û bejnê **elîf** warê Bedî‘ulcema³⁹

Di vê beyta duyem de ji aliyê naverokê ve emê bi taybetî li ser risteya “Min dî di falê da elîf” bisekinin. Ji ber ku ew hem muhtacê şerhê ye hem jî li gorî rêbaza întertekstualîte delîleke xurt dide me bê ev helbest ya kê ye: Di edebiyata klasik de yar, letîf, nazik û zerîf e; qed, qamet, bejn û bala wê jî wekî şitlê gul û rihanê, dara selwayê, herfa elîfê zirav û dirêj e; li hev hatiye. Armanca aşiq jî her dîtina wê ye. Ji bo vê si‘ûd û bextewariyê, ji bo bizane ew roja wisletê kengî ye, aşiq falê vedike.

Mirovan ji zemanê berê de bi gelek şiklan fal vekirine da ku pêşeroja xwe bizanin. Gelek cureyên falê hene, yek ji wan jî fala Quranê ye. Li gorî vê tu derbekê de Quranê vedikî, li rûpelê rastê, ayeta ku lê rast hatî bi kîjan herfê dest pê bike ew fala te ye û zanayên wê vê herfê ji te re şerh dikin. Ev kar bi hin şiklên din jî tê kirin. Di zimanê Erebî, Farsî û Tirkî de li ser şiroveyên falê bi navê *falname* an jî *tefe‘ulname* gelek berhem hatine nivîsîn.⁴⁰ Bi zimanê Kurdî em rastî esereke wiha nehatine. Lê Mela ‘Ebdusselamê Cizîrî, ku *Dîwana* Mela şerh kiriye, di xortaniya xwe de rastî van kitêbên falê hatiye û dibêje “me tê de li bextê xwe dinêrî û fal vedikirin lê niha nayê bîra [min] şeweyê falvekirinê çawabû!”⁴¹

Li gorî falnameyeke bi Tirkî, di falê de hatina herfa elîfê xêr e û nîşaneya pêkhatina miradê dil e; berovajî vê hatina herfa dal xirab e.⁴² Çimkî elîf wekî ku Mela bi xwe jî dibêje nîşana bejna yarê ye⁴³, hatina herfa elîf mizgîniya dîtina wê bejnê ye. Berevajî vê herfa dal (س) şiklê wê dişibe jineke piştixwar, qof, qembûr, cadû û ‘ecûze loma nîşana bêyomiyê ye, ne xêr e.

Ev qalibên “di falê da elîf dîtin” û “dal hatin” di helbesta Feqiyê Teyran a “Qewî îro ze‘îfhal im” de, ku tê de

36 Siyahpoş, *Seyf-ul Milûk û Melke Xatûn*, 42.

37 Sadînî, *Feqiyê Teyran: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, 157.

38 Sadînî, *Feqiyê Teyran: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, 416.

39 Siyahpoş, *Seyf-ul Milûk û Melke Xatûn*, 200.

40 M. İsmet Uzun, “Falnâme”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Gihîn 14 Çiriya Paşîn 2022).

41 Cizîrî, *Şerha Dîwana Melayê Cizîrî*, 41.

42 Halil Sercan Koşik, “Müellifi Bilinmeyen Manzum Bir Kur‘ân Falı”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 3/4 (Çiriya Pêşîn 2017), 132-133.

43 Cizîrî, *Şerha Dîwana Melayê Cizîrî*, 671.

mexlesa xwe “Mîm û Hê” eşkere gotiye, bi hev re derbas dibin:

Qewî îro ze‘îfhal im

Dinalim ez li wê tayê

Di birhanan dihat fal im

Tilisma wesletan nayê

Tilismata wisala min

Elîf nabe di fala min

Ji mecmû‘an xiyala min

Bilad im ez li sewdayê⁴⁴

Di beşa ewil de Feqî, fala ku jê re tê dişîbîne birhên yarê. Birh/birû/ebrû endamekî delaliya yarê ye û şiklê wê dişibe herfa dalê. Feqî dibêje fala me ku hat wekî birhan e ango ew herfa dal e. Wekî me li jor gotî di falê de hatina “dal” bêyomî ye. Jixwe li rista jêr dibêje “tilisma wesletan nayê”. Weslet/wuslet, gihiştina yarê ye. Aşiq ji bêçareyî, ji kerba evîne serî li tilsiman, sêhr û efsûnan dixin. Di çarîna din de dîsa şair gazinan dike ku çima di fala wî de “elîf” naye ango ewê nikaribe bejna yarê bibîne. Ev qalib di helbesteke din a Feqî de jî derbas dibe:

Elîf nayê di fala min

Qebûl nabê duaya min

Ne mecmû‘e xiyala min

Belav bûm ji sewdayê da⁴⁵

Hêmaya falê di helbesteke din a Feqî de jî derbas dibe.⁴⁶ Ev yek û beşên ku me li jor şerh kirin delîleke xurt didine me ku ev helbesta “Îro ji destê dilberê” Feqî gotiye.

Beyta 3. Zinar:

Têtin ji min sed ah **û** zar

Bo qameta şubhê çinar

Min bê wê qet nîne qerar

Daîm ji wê bejna delal

Hezanî:

Têtin ji min şed ah û zar / j’bo qameta şibhê çinar

Min bê wê qet nîne qerar / daîm ji bejna wê qerar

Kurd 5:

Lew tê ji min sed aferîn

Ca‘vê di min pir dîgirîn

Kes namînî j’ dewra berîn

Illa ku şahê qudretê

Êdî di vir de nusxeya “Kurd 5” ji herduyên din ferq dibe. Berî bêjeyan qafiyeya wê ji yên pêşî cuda dibe. Çimkî qafiyeya domdar a helbestê -al e, lê di benda “Kurd 5”ê de bûye “qudretê”. Ev gotina “şahê qudretê” di gelek

44 Sadîni, *Feqiyê Teyran: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, 421.

45 Sadîni, *Feqiyê Teyran: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, 481.

46 Sadîni, *Feqiyê Teyran: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, 131.

helbestên Feqî de derbas dibe, wekî "Subhan ji şahê qudretê"⁴⁷, "Kullu şey'in dê bin halik/Ji xeyrî şahê Qudretê".⁴⁸ Herwiha di destpêka menzûmeya *Şêxê Sen'an* de jî Feqî vî qalibî bi kar tîne:

Guh din vê nutqê aşiqan

Da ez bixwînim vê xetê

Hemd û senayê Xaliqî

Subhan ji şahê qudretê⁴⁹

Ev helbest, di "Kurd 5"ê de bi vê murebbe'ê diqede. Piştî helbestê rûpelek û nîv valahî heye. Dibe ku nivîsênde dil dikir vê helbestê zêdetir binivîsîne lê çênebûye. Lê balkêş e, beriya vê helbestê sêristeyek heye ku ew jî pir dişibe şeweya Feqiyê Teyran:

Beytêd min pir xoş in guh bidêrin sahib kemal

Şa'îrekî eş'ar im herçî beytêd pir delal

Ya rebb tu bidî nusretê ey Qadirê zulcelal⁵⁰

Lê di destxeta "Kurd 5"ê de dewama vê sêristeyê jî nehatiye. Dibe ku ev destpêka helbesteke din a Feqiyê Teyran an şairekî din be û rojekê bi destxetêke din ev bê piştrastkirin. Ev risteya pêşî xuya ye ji bo destpêka helbestê qalibek e, wekî ku çîrokên zarokan bi "hebû nebû" dest pê dikin. Bo nimûne helbesta Feqî ya *Ey Avê Av* di du mecmûeyên cuda yên di koleksiyona Jaba de bi vî rengî, bi vê risteya ewil dest pê dîke:

Beytê di min pir xweş in guh diden xwedan kemal

Ey av û ave hey av û av ma tu bê 'îşq û muhbet î

Mewc û pêlan dawî bilav bê sekûn û bê rahet î⁵¹

Beyta 9. Zinar:

Eceb letîf e cundî ye

Ezman nizane Kurdî ye

Ageh ji 'uşşaqan niye

Mest im ji xemra la-yezal

Hezanî:

'Eceb-letîf e cindî ye / b' **ezman-nizafet** Kurdî ye

Ageh ji 'uşşaqan niye / mest im ji xemra la-yezal

Emê li ser vê beytê xusûsî bisekinin ji ber ku ew derbarê vê helbestê de agahiyek nû dide me: Nizafet, eger bi zi (ب) bê nivîsîn tê wateya paqîjî lê me ji gotara Karak sûretê destxeta Hezanî kontrol kir ew bi z (ج) hatiye nivîsîn⁵² loma "b'ezman nizanî Kurdî ye" xwendina rast e ku Zinar jî wisa xwendiyê. Dema em li ser vê peyvê dixebitîn, me ferq kir ku ev helbest ji helbesteke Eliyê Herîrî re nezîre ye. Herîrî berî Feqî û helbet berî Siyahpoş wiha gotiye:

Ecêb letîf û cindî ye

Ezman nizane, Romî ye

47 Sadîni, *Feqiyê Teyran: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, 108.

48 Sadîni, *Feqiyê Teyran: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, 141.

49 Sadîni, *Feqiyê Teyran: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, 239.

50 Berîte, (St. Petersburg: The National Library of Russia, Kurd 5), 14b-15a.

51 Aykaç, "Danasîn û Tewsîfa Mecmû'eyên Helbestan di Koleksiyona Aleksandre Jaba de", 48-49.

52 Karak, "Helbesteke Nûpeyda ya Feqiyê Teyran", 117.

Ageh ji işqbazan niye

Mest û xumar û serxweş e⁵³

Xwediyê vê helbestê her kî be -Feqî an Siyahpoş- wî ev helbest ji ya Eliyê Herîrî re wekî nezîre nivîsiye angî bi heman teşe û weznê lê bi şeweya xwe ji nû ve gotiye.

Nezîrenivîsandin hêmayeke muhîm e di edebiyata klasîk de û têkiliyên edebî, “network”a edebiyata klasîkî nîşanî me dide. Feqî an Siyahpoş, ev helbesta Herîrî xwendiyê, ecibandiyê û helbesteke wekî wê nivîsiye. Eger ev helbest ya Feqî be, ku bi qenaeta me jî wisa ye, ewçax ne tesaduf e ku Ehmedê Xanî di *Mem û Zînê* de behsa Feqî, Mela û Herîrî bi hev re kiriyê.⁵⁴ Di navbeyna van çar rîknên edebiyata Kurdî de têkiliyê xurt heye ku mirov dikare bi rêbaza întertekstualîteyê vê baştir diyar bike. Hewce ye em bibêjin ku Siyahpoş jî di bin tesîra Eliyê Herîrî, Melayê Cizîrî û Ehmedê Xanî de maye û navê wan di helbestên wî de derbas dibe.⁵⁵ Loma pêkan e ku Siyahpoş jî ji Eliyê Herîrî re nezîre nivîsî be.

Beyta 13. Zinar:

Perwaneyê şem‘an ez im

Der ateşê sûzan ez im

Wellah xeyalane ez im

Têtin selam şeng û şepal

Ev beşa dawî ya helbestê tenê di xebata Zinar de heye. Ferqa di navbera weşana Zinar û destxeta Hezanî de ya herî mezin jî ev e: Yek 13 murebbe‘ e, yek 12 beyt e. Di dawîya herduyan de jî mexles nîne. Lê em dizanin ev qalibê “ez im” an jî “... im ez” di helbestên Feqî de gelekî derbas dibe. Feqî bi vî qalibî xwe pênase dike “Wêran ez im malim xirab”⁵⁶ û hin caran jî pesnê xwe dide “Bilbilê xweşxwan im ez”.⁵⁷ Ew, vî qalibî gelek caran wekî “tu yî/ez im” bi kar tîne û bi vî rengî hem rewşa yara xwe hem jî ya xwe beyan dike ku di navbera aşîq û maşûq de her tezdad heye; yek li jor e yek li jêr, wekî şah û geda. Herwiha aşîq her hewceyê maşûq e, yek xwedî derd e yek xwedî derman:

Min ah û meded tu yî Nesaxê êşan ez im

Yûsûfê emred tu yî Bikul û derdan ez im

Mehbûbê bêhed tu yî Mecerûh ji qehran ez im

Durr û zeberced tu yî Tazî û ‘uryan ez im

Reyhanê eswed tu yî Ê dur ji şehran ez im

Min can û cesed tu yî **Feqiyê Teyran ez im**⁵⁸

Siyahpoş jî di xezeleke xwe de ev qalib bi kar aniyê:

Ah ji dest narê firaqê dil wekî buryan im ez

Her li ber wê îştîyaqê pur kul û kovan im ez⁵⁹

Gava em vê xezela Siyahpoş dixwînin eşkere xuya dibe ku ew ji helbesta Feqî ya “Îro ji dest husna hebîb şergeşte û heyran im ez” re nezîre ye.⁶⁰ Hem wezn hem jî serwa yek bi yek e. Wekî ku me li jor behs kir, ji bilî vê helbesta ku em li ser nîqaşê dikin bi giştî şeweya Feqî û ya Siyahpoş pir dişibîne hev. Çimkî ustadê herduyan jî Melayê Cizîrî ye; di bin bandora wî de mane, ev eşkere ye. Bo nimûne ev qalibê “... im ez” di du helbestên Melayê Cizîrî de jî hene.⁶¹ Dîsa qalibê “ez im” jî Mela berî van herdu şairan bi kar aniyê:

53 Zinar, *Nimûne ji Gencîneya Çanda Qedexekirî*, 33.

54 Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, amd. M. Emin Bozarşan (Stenbol: Gün, 1968), 62.

55 F. Huseyin Sağniç, *Dîroka Wêjeya Kurdî* (Stenbol: Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, 2014), 432.

56 Sadîni, *Feqiyê Teyran: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, 157.

57 Sadîni, *Feqiyê Teyran: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, 129.

58 Sadîni, *Feqiyê Teyran: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, 447.

59 Siyahpoş, *Seyf-ul Milûk û Melke Xatûn*, 109.

60 Sadîni, *Feqiyê Teyran: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, 127-136.

61 Cizîrî, *Şerha Dîwana Melayê Cizîrî*, 321, 326.

Mexmûrê bê camê **ez im**, yexmakirê ramê **ez im**

Çavnêrê peyxamê **ez im**, perwaneyê şem‘a geş in⁶²

Mirov dikare pey şopa gotinekê an qalibekî bikeve û bi riya wê gelek têkiliyên edebî di nav helbestvanên Kurdî de derbixe lê mijara vê nivîsê ne ev e. Em dikarin bibêjin ku ev qalibê “ez im” jî ligel daneyên din qenaeta me xurt dike ku ev helbesta “Îro ji destê dilberê” digel ku bêmxles e, ya Feqiyê Teyran e.

Feqî, ji ber ku jiyaneke derwêşane jiyaye wekî Melayê Cizîrî helbestên xwe di defterekê de kom nekirine. Loma helbestên wî belawela mane û di nav xelkê de wekî helbestên gelêrî/anonîm belav bûne. Sebeba ku parçeyek ji vê helbestê di koleksiyona Jaba de di nav stranên folklorîk de cih digire jî ev e. Gelek helbestên Feqiyê Teyran bi taybetî di nav Kurdên Êzîdî de wiha bi rengê zargotinê berbelav in. Bo nimûne, di sala 1935an de di *Kitêba Zimanê Kurmancî – Bona Dersxana Şeşa-* de, ku li Yêrîvanê ji bo Kurdên nav Sovyetê hatiye amadekirin, helbesta “Feqî Teyra” ya bi navê “Dilber” tê weşandin.⁶³

Helbestên klasîk di nav demê de anonîmîze dibin, ango xwediyên wan tên jibîrkirin û ew dibine parçeyek ji çanda gelêrî. Ev helbesta “Îro ji destê dilberê” jî nimûneyeke vê rewşê ye. Lê ev pêvajoyeke dirêj e, cihde nabe. Wekî me li jor nivîsî, ev destxeta bi hejmarê “Kurd 5” ku di koleksiyona Jaba de cih digire, di navbera salên 1860 û 1866an de hatiye zêdekirin. Mirina Siyahpoş jî li gorî Celîlê Celîl 1247ê hîcrî ye ango 1831/32yê mîladî.⁶⁴ Tê dîtin ku di navbera mirina Siyahpoş û nivîsandina vê destxetê de zêde wext nîne. Loma hê zû ye ku helbesta wî bê nav li ser zimanê xelkê bigere. Lê ji bo Feqiyê Teyran hê wî çaxî ev pêk hatiye. Feqî ku 1632yan de miriye, ji bo wî di Salnameya Wilayeta Bidlîsî de (1310/1892) tê gotin ku tirba wî ziyaret e.⁶⁵

Encam

Wekî hemû edebiyatên cihanê ji bo dîroka edebiyata Kurdî jî gava pêşîn peydekirina metnan, tehlîl, tesnîf û weşandina wan e. Destxet di vî warî de gelek girîng in. Ew, çavkaniyên edebiyata Kurdî ya qedîm in. Peydekirina vê xezela nazik a “Îro ji destê dilberê” û piştraskirina wê bi sê destxetên cuda (Zinar, Hezanî, Jaba) ji bo edebiyata Kurdî muhîm e. Bes di diyarkirina şairê wê de hinek pirsgirêk hene, ji ber ku mexles tê de derbas nabe. Ev pirsgirêk di gelek helbestên Kurdî de tê pêşiya me û ji bo lêkolîneran pirseke giran e. Lê bi destxeta ku Karaz peydekirî û bi analîza şeweyê ku me li jor kir, herwiha bi şopandina çavkaniyan qenaeta me rûnişt ku ev helbest ya Feqiyê Teyran e. Bi taybetî hêmayê fala Quranê û gotina “Elîf nayê di fala min”, herwiha gotina “Qamet ji reyhana xefîf” delîlên xurt bûn.

Bi vê lêkolînê me tesbîr kir ku ev xezel ji helbesteke Eliyê Herîrî re nezîre ye. Ev, tora edebiyata Kurdî nîşanî me dide. Şairên Kurdan, li herêmên cuda, di bin bandora hev de mane. Piştrastkirina destxetan, şopandina çavkaniyan, analîza şeweyê û rêbaza întertekstualîteyê dikare gelek pirsgirêkên wiha çareser bike û têkiliyên navbeyna şairên Kurdî de destnîşan bike.

Helbesta Kurdî ya klasîk ne tenê di nav wereqên destxetan de parastî ye; herwiha ew di bîra kolektîf de, di nav çanda gelêrî de ye jî. Bi taybetî helbestvanekî wekî Feqiyê Teyran ku di nav sedan salan de bûye kesayetekî pîroz di nav xelkê de û helbestên wî jî bûne malê hemû gelî. Ev nîşanî me dide ku ji bo kamilkirina dîroka edebiyatê bi qasî destxetan çavkaniyên devkî jî muhîm in. Bi komkirina van formên devkî û peydekirina destxetên cûrbicûr wê *Dîwana Feqî* tekûztir bibe.

62 Cizîrî, *Şerha Dîwana Melayê Cizîrî*, 502.

63 Cindî, Heciyê û yd. *Kitêba Zimanê Kurmancî – Bona Dersxana Şeşa-* (Rewan: Neşra Hikûmeta Ermenistanê, 1935), 196-198.

64 Siyahpûş, *Seyfulmuluk*, 10-11.

65 Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk* (Stenbol: Nûbihar, 2015), 234-235.

Çavkanî

- Acar, Hayrullah. *Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr*. Stenbol: Nûbihar, 2016.
- Adak, Abdurrahman. *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*. Stenbol: Nûbihar, 2015.
- Adak, Abdurrahman. “Mexles di Edebiyata Kurdî ya Klasîk de”. *Nûbihar Akademî* 3/10 (Kanûna Pêşîn 2018), 11-58.
- Adak, Abdurrahman. *Teşeyên Nezmê di Edebiyata Kurdî ya Klasîk de*. Stenbol: Nûbihar, 2019.
- Alparslan, Erdoğan. *Ferhenga Edebiyata Kurdî ya Klasîk*. Diyarbakir: Zanîngeha Dicle, Teza Lîsansa Bilind, 2021.
- Arslan, Mesut. “Kurd 5”. *Koleksiyona Aleksandre Jaba ya Destnivîsên Kurdî (Vekolîn û Saloxdan)*. Ed. Mustafa Öztürk, 62-64, Diyarbakir: Lîs, 2018.
- Aykaç, Yakup. “Danasîn û Tewsîfa Mecmû’eyên Helbestan di Koleksiyona Aleksandre Jaba de”. *Kurdiyat* 4 (Kanûna Pêşîn 2021), 23-60.
- Berîte. St. Petersburg: The National Library of Russia⁶⁶, Kurd 5, 1a-31a.
- Celil, Celîlê. *Keşkûla Kurmancî*. Wien: Institut for Kurdologie, 2004.
- Cindî, Heciyê û yd. *Kitêba Zimanê Kurmancî –Bona Dersxana Şeşa-*. Rewan: Neşra Hikûmeta Ermenistanê, 1935.
- Cizîrî, Mela Ebdusselamê. *Şerha Dîwana Melayê Cizîrî*. amd. Tehsîn Îbrahîm Doskî, wer. Jan Dost, Stenbol: Dara, 2018.
- Karak, M. Zana. “Helbesteke Nûpeyda ya Feqîyê Teyran”. *Nûbihar Akademî* 4/15 (Îlon 2021), 109-119.
- Koşîk, Halil Sercan. “Müellifi Bilinmeyen Manzum Bir Kur’ân Falı”. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 3/4 (Çiriya Pêşîn 2017), 127-141. <https://doi.org/10.20322/littera.346000>.
- Mutlu Kırılı, Serpil. “Şairin Adı Yok: Klâsik Türk Şiirinde Mahlas Kullanmayan Şairler”. *Prof. Dr. M. Fatih Köksal’a Armağan*. Ed. Giyasi Babaarslan û yd. İstanbul: Dün Bugün Yarın, 2021, 999-1024.
- Qoxî, Ehmed Hilmiyê. *Dîwana Camî*. Diyarbakir: Îhsan, 2004.
- Okay, M. Orhan. “Edebiyat Tarihi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Gihîn 14 Çiriya Paşîn 2022). <https://islamansiklopedisi.org.tr/edebiyat-tarihi>.
- Öztürk, Mustafa. “Aleksandre Jaba ve Onun El Yazmaları Koleksiyonundaki Türkçe Eserler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/49 (Nîsan 2017), 41-49.
- Sadîni, M. Xalid. *Mela Huseynê Bateyî: Jîyan, Berhem û Helbestên Wî*. Stenbol: Nûbihar, 2011.
- Sadîni, M. Xalid. “Helbesta Feqîyê Teyran ya bi Zimanê Farsî”. *Nûbihar* 125 (Payîz 2013), 66-67.
- Sadîni, M. Xalid. *Feqîyê Teyran: Jîyan, Berhem û Helbestên Wî*. Stenbol: Nûbihar, 2017.
- Sağniç, F. Huseyin. *Dîroka Wêjeya Kurdî*. Stenbol: Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, 2014.
- Saydun, Edip. *Teşe û Ciwankariyên Wêjeyî Di Dîwana Feqîyê Teyran De*. Zanîngeha Wan Yûzûncû Yilê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkîyeyê, Teza Lîsansa Bilind, 2018.
- Siyahpûş. *Çend Xezel û Helbest*. amd. M. Reşit Irgat. Stenbol: Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, 1999.
- Siyahpûş. *Seyfulmuluk*. amd. Celîlê Celil. Wien: Institut for Kurdologie, 2000.
- Siyahpoş. *Seyf-ul Milûk û Melke Xatûn*. amd. Bedirxan Amedî. Stenbol: Nûbihar, 2006.
- Uzun, M. İsmet. “Falnâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Gihîn 14 Çiriya Paşîn 2022). <https://islamansiklopedisi.org.tr/falname>.
- Xanî, Ehmedê. *Mem û Zîn*. amd. M. Emin Bozarlan. Stenbol: Gün, 1968.
- Zinar, Zeynelabidîn. *Nimûne ji Gencîneya Çanda Qedexkirî*. Stockholm: Yekîtiya Nivîskarên Kurd, 1991.

66 Navê wê yê berê “M. Saltykov-Shchedrin State Public Library” bû.

PÊVEK 1: DESTXETA "KURD 5" JI KOLEKSIYONA JABA

Ya reb tu bîdi nûsretî *یار ب تو بیدی نوسرتی*
ey qadiri xurî dîjalat *قادر و زجلال*
tîlî doîgl

Ez mam tiliya tyfeki *از مام تلیا تفکی*
tu mai tyliya tyfeki *تو مای تلیا تفکی*
dîlek pîrîre
bi-hatîr
Tyfek dainin kvateki *تفک داین کولکی*
hatta keteh bi dileki *حتی کچی دیلکی*

Ez mam tiliya khendjeri *از مام تلیا خنجیری*
tu mai tiliya khendjeri *تو مای تلیا خنجیری*
bi-hatîr? bevin?

Khendjer dainin pendjeri *خنجی داین پندجیری*
hatta ketehik bi *حتی کجی کبی در*

deri
Irouj ji cletî dilberî *ایروزی دکت دلبەر*

Pur bou lîrîm fikr-ou kîrîyal *پور بون لیریم فکر و خیال*
chepele beate
di-dîtin *dîm tîrîdu*
erîze

Bedhal lîrîm dîm esmerî *بد حال لیریم دیم و سمار و سنبال*
vegta hou min di eou
chepele

PÊVEK 2: DESTXETA "KURD 5" JI KOLEKSIYONA JABA (BERDEWAM)

Vagta hou min di eou
lethif وفاگو منبر اولهف

Qamet ji ruhana kerif قامت زو رهجانا زریف

Mi di difalida elif میا دی فالیدا الیف

Leou ti jimmin sed nale-nal لوی تی جیمین سە نالە-نال
leou à cause
ti-iphatin
nale nel gemissement

Leou ti jimmin sed aferin لوی تی جیمین سە افرین

Schawid min par digirin شەواوید مین پار دگیرین

Ves na minni ji devura beri وەس نا میننی جی دەوورا بەرین

Ma hou Chaki goudreti ما هو شاکێ گۆدرەتی

Chaki goudreti li Touk-puis-pour شاکێ گۆدرەتی لی تۆک-پوئیس-پور

EXTENDED ABSTRACT

Classical Kurdish literature refers to the ancient written literature created by the Kurds in the post-Islamic period. Contrary to popular belief, this literature is quite rich and diverse. The literary richness seen in classical Arabic, Persian, and Turkish literature can also be seen in classical Kurdish literature: gentle love poems, heroic narratives, verse educational works, religious and moral works, etc. However, a full-fledged history of classical Kurdish literature has not been written yet. There are many obstacles to this comprehensive work. The chief obstacle among these is that the Kurdish manuscripts have not been classified and analyzed yet. These manuscripts are the main source of classical literature. However, Kurdish manuscripts are scattered in world libraries and private collections, and very few of them have been cataloged. Many works in Kurdish have not yet been published. Therefore, many things about classical Kurdish literature are still ambiguous.

Another important problem of classical Kurdish literature research is poems without pseudonyms. The pseudonym is the literary name of the poet. Readers and researchers know the owner of the poem thanks to this pseudonym. However, for various reasons, there is no pseudonym in each poem or the couplet with the pseudonym has been lost. It is very difficult for researchers to find the owner of these poems, which do not have a pseudonym, and therefore the researchers can't know to whom these poems belong. This work is equally important for literary studies.

In this article, we have discussed a poem that does not contain a pseudonym. This poem, which starts with “Îro ji destê dilberê”, has been attributed to two different poets by different researchers: Feqiyê Teyran and Siyahpoş. In addition to these two claims, we also found an older manuscript copy of this poem in the Jaba Collection in St. Petersburg. In the end, we had three versions of the same poem, but none had a pseudonym. We examined these three versions by making them edition-critical and determined the differences between them. In addition, we did a text analysis and commented on couplets by verse.

We also used the intertextuality method to identify the owner of this poem. We scanned certain expressions of the poem in similar poems. We examined the poem both in terms of form and content and compared it with other poems. Thus, we tried to determine to whom this controversial poem belongs. We think that this method we used can be a guide for other controversial poems whose poet is unknown. Thus, the history of classical Kurdish literature can be written more accurately.

There are strong relations between written Kurdish literature and oral Kurdish literature. Poems written by classical Kurdish poets were probably spread among the illiterate population like anonymous folk songs. The most important representative of this is the traveler Kurdish poet Feqiyê Teyran. We confirmed that the poem “Îro ji destê dilberê”, which we have already examined, also belongs to Feqiyê Teyran. Feqiyê Teyran did not collect all his poems in a notebook while he was alive, and that notebook has not been found yet. For this reason, his poems have been compiled from different poetry notebooks and manuscripts and have been turned into a divan today.

The main reason we had difficulty identifying the poem's owner is that the styles of Feqiyê Teyran and Siyahpoş are very similar. For this reason, we analyzed the other poems of the two poets. As a result, we saw that Feqiyê Teyran used some expressions in her poem “Îro ji destê dilberê” in other poems in the same way. For example, while there is the expression “Min dî di fala da elîf” in the poem we examined, Feqiyê Teyran similarly said “Elîf nayê di fala min” in two different poems. In addition, the scale and rhyme of the poem were in harmony with the poems that are certain to belong to Feqiyê Teyran. In other words, the poem seems to belong to Feqiyê Teyran in terms of both content and form.

In our review, we uncovered the literary connection of this poem with an older Kurdish poet, Eliyê Herîrî. The main reason for this is that Kurdish poets were greatly influenced by each other. Melayê Cizîrî, Eliyê Herîrî, Feqiyê Teyran, and Siyahpoş were influenced by each other, especially in terms of the ghazal genre, which is a love poem, and sometimes they even deliberately wrote a ghazal similar to another poet. This is called “nazire” in classical literature. Nazire-type poems show the literary network among Kurdish poets. The poem we are examining is also a nazire.